

771

۱۹۹۹

۱

۱۷۶

زنان عظمیٰ

بررسی ابعاد
خلیفه اللهی انسان

فاطمه زیوری کبیرنیا

www.ketab.ir

زیوری کبری نیا، فاطمه، ۱۳۵۹ -
بررسی ابعاد خلیفه‌اللهی انسان / فاطمه زیوری کبری نیا؛ تهیه و تنظیم معاونت پژوهش، اداره کل پژوهش‌های
عمومی، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواران.

فرد، حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواران، مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۷،
۱۷۶، ص: ۲۱/۵، ۱۴/۵، ۱۵/۵، ۱۶/۵، ۱۷/۵، ۱۸/۵، ۱۹/۵، ۲۰/۵، ۲۱/۵، ۲۲/۵، ۲۳/۵، ۲۴/۵، ۲۵/۵، ۲۶/۵، ۲۷/۵، ۲۸/۵، ۲۹/۵، ۳۰/۵، ۳۱/۵، ۳۲/۵، ۳۳/۵، ۳۴/۵، ۳۵/۵، ۳۶/۵، ۳۷/۵، ۳۸/۵، ۳۹/۵، ۴۰/۵، ۴۱/۵، ۴۲/۵، ۴۳/۵، ۴۴/۵، ۴۵/۵، ۴۶/۵، ۴۷/۵، ۴۸/۵، ۴۹/۵، ۵۰/۵، ۵۱/۵، ۵۲/۵، ۵۳/۵، ۵۴/۵، ۵۵/۵، ۵۶/۵، ۵۷/۵، ۵۸/۵، ۵۹/۵، ۶۰/۵، ۶۱/۵، ۶۲/۵، ۶۳/۵، ۶۴/۵، ۶۵/۵، ۶۶/۵، ۶۷/۵، ۶۸/۵، ۶۹/۵، ۷۰/۵، ۷۱/۵، ۷۲/۵، ۷۳/۵، ۷۴/۵، ۷۵/۵، ۷۶/۵، ۷۷/۵، ۷۸/۵، ۷۹/۵، ۸۰/۵، ۸۱/۵، ۸۲/۵، ۸۳/۵، ۸۴/۵، ۸۵/۵، ۸۶/۵، ۸۷/۵، ۸۸/۵، ۸۹/۵، ۹۰/۵، ۹۱/۵، ۹۲/۵، ۹۳/۵، ۹۴/۵، ۹۵/۵، ۹۶/۵، ۹۷/۵، ۹۸/۵، ۹۹/۵، ۱۰۰/۵

قیپا

مسئلسل: ۱۳۲۵

کتابنامه: ص: ۱۷۱ - ۱۷۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.

انسان (اسلام)

Theological anthropology -- Islam

انسان (اسلام) - جنبه‌های علمی

Theological anthropology -- Islam -- Quranic teaching

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواران، مرکز نشر هاجر

Hosheh Elmlyeh Qom. Center management Hosheh Elmlyeh sisters. Center Publications

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواران، اداره کل پژوهش‌های عمومی

۴۶۶/۲۹۷

۹۴/۱۳۹۷

۵۲۴۴۶۵

مرکز نشر هاجر
اداره کل پژوهش‌های عمومی
دفتر تخصصی زن و خانواده

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواران

نشانی: قم - بلوار معلم - مجتمع ناشران - و

تلفن: ۰۳۱۰۱۵-۳۱۰۱۵ پیامک: ۰۳۱۰۱۵

info@hajarpub.ir jarpub.ir

بررسی ابعاد خلیفه‌اللهی انسان

نویسنده: فاطمه زیوری کبری نیا

تهیه و تنظیم: معاونت پژوهش/ اداره کل پژوهش‌های عمومی

مرکز نشر هاجر - ناشر تخصصی زن و خانواده

(وابسته به مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواران)

تعداد صفحه و قطع: ۱۷۶ صفحه / رقعی

نوبت چاپ: اول / بهار ۱۳۹۸

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰۰/۰۰۰ ریال

چاپخانه: زلال کوثر

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۷۸-۱۷۰-۲

فهرست مطالب

۷ سخن ناشر
۹ برآستان قرآن
۱۳ مقدم
۱۹ مفاهیم
۲۰ ۱. مفهوم لغوی خلیفه
۲۳ ۲. مفهوم اصطلاحی خلیفه
۲۵ ۳. استعمالات خلیفه در قرآن
۲۹ ۴. مفهوم لغوی بعد و ابعاد
۲۹ ۵. مفهوم اصطلاحی بعد و ابعاد
۳۱ فصل ۱: مبادی حدیث
۳۲ نوشتار اول: اجزاء خلافت
۳۳ یک. خلیفه (مستخلف)
۳۴ اختصاص مقام خلافت الهی به نوع بشری
۳۴ بررسی احتمال‌های پنج گانه
۳۹ دو. خلیفه گرداننده (مستخلف عنه)
۴۲ سه. عناصر استخلاف (مستخلف علیه)
۴۹ چهار. وحدت خلیفه و مستخلف عنه در صفات

- نوشتار دوم: ارکان خلافت ۵۲
۱. ارکان خلافت ۵۲
- یک. تشریح مقام خلافت ۵۲
- دو. علت و راز خلافت الهی ۵۶
۱. قلمرو و گستره خلافت ۶۱
۲. مصادیق و مراتب خلیفه‌اللهی ۶۴
- الف) مصادیق خلیفه‌اللهی ۶۴
- ب) درجات و مراتب خلیفه‌اللهی ۶۷
- نوشتار سوم: انواع خلافت ۷۰
- انواع خلافت ۷۰
- تقسیم‌بندی اول: خلافت با واسطه و بدون واسطه ۷۱
- تقسیم‌بندی دوم: خلافت تاریخی، وجودی و رتبی ۷۳
۱. خلافت تاریخی ۷۳
۲. خلافت وجودی و رتبی ۷۴
- نوشتار چهارم: ویژگی‌های خلیفه‌اللهی ۷۷
۱. جعل الهی ۷۷
۲. محدودیت و نسبیت ۷۸
۳. تکوینی و فطری ۷۸
۴. سنت الهی ۷۹
۵. عمومیت و همگانی ۸۰
۶. گستردگی و شمول ۸۰
۷. برابری در خلافت ۸۱
۸. امانت بودن ۸۲
۹. توحیدی بودن ۸۲

۱۰. غیر قابل سلب بودن ۸۲
۱۱. غیر قابل انتقال بودن ۸۳
۱۲. زیربنا و اساس حکومت ۸۳
- فصل ۲: ضرورت، استمرار و عرصه‌های خلیفه‌اللهی انسان از خداوند ۸۵
- نوشتار اول: ضرورت و استمرار خلیفه‌اللهی ۸۶
۱. ضرورت خلیفه‌اللهی ۸۶
۲. استمرار خلافت الهی ۹۴
- نوشتار دوم: عرصه‌های خلیفه‌اللهی ۹۸
۱. خلافت الهی در عرصه سیاسی اجتماعی ۹۹
- حاکم اسلامی ۱۰۶
- رابطه دین و سیاست ۱۰۹
۲. خلافت الهی در عرصه اقتصادی ۱۱۰
- برنامه‌ریزی بر اساس عناصر ثابت و متغیر اقتصادی ۱۱۴
- ۱- جهت‌گیری کلی حقوق اقتصادی ۱۱۶
- ۲- هدف تصریح شده حکم ثابت ۱۱۶
- ۳- ارزش‌های اجتماعی مؤکد ۱۱۷
- ۴- جهت‌گیری عناصر متغیر در عصر حکومت معصومین علیهم‌السلام ۱۱۷
- ۵- اهداف تعیین شده برای ولی‌امر ۱۱۸
- آرمان‌های جانشینی در عرصه اقتصادی ۱۱۹
- خلافت علمی فن‌آوری ۱۲۱
- خلافت بر طبیعت ۱۲۴
- ضرورت بهره‌وری بهینه از منابع طبیعی ۱۲۷

۱۳۱	فصل ۳: آثار و برکات جانشینی انسان از خداوند
۱۳۲	الف) آثار و برکات فردی جانشینی انسان از خداوند
۱۳۲	۱. کامل‌ترین جلوه الهی
۱۳۴	۲. محوریت خلیفه الهی در نظام آفرینش
۱۳۵	۳. خلیفه خدا معلم فرشتگان
۱۳۶	۴. خداگونه بودن خلیفه الهی
۱۳۷	۵. فضیلت خلیفه الهی
۱۳۷	یک برترین افریده خدا
۱۳۷	دو. سجده فرشتگان بر انسان
۱۳۸	سه. حامل امانت الهی
۱۳۹	چهار. برخورداری از مقام کرامت
۱۴۰	۶. برخورداری از مقام ولایت
۱۴۳	۷. برخورداری از مقام امامت
۱۴۵	ب) آثار و برکات اجتماعی جانشینی انسان از خداوند
۱۴۶	۱. حاکمیت الهی
۱۴۸	۲. قانونگذاری الهی
۱۵۰	۳. عینیت دیانت و سیاست
۱۵۲	۴. آزادی معقول
۱۵۳	۵. مسئولیت‌پذیری و سازندگی
۱۵۷	جمع‌بندی
۱۵۹	کتاب‌نامه

سخن ناشر

«أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا» (نساء، ۸۲)

«چرا در معانی قرآن تدبیر نمی‌کنند؟ در حالی که اگر این قرآن، از طرف غیر خدا بود قطعاً اختلاف‌های بسیاری در قرآن می‌یافتند.»

فرمان تدبیر در قرآن برای همه‌ی زمان‌ها و مکان‌ها جاری است. باید بر بی‌کرانگی و دریای عمیق آن غور کرد و گوهرهای درخشان آن را فرادید مخاطبان قرار داد.

نشرها جرافتخار دارد در راستای نهادینه‌سازی فرهنگ قرآنی پیشگام بوده و این بار نیز در صدد عطر افشانی معارف قرآنی، به فضای جامعه اسلامی می‌باشد.

این انتشارات، پیام امام راحل را چراغ راه خود ساخته است. آنجا که حضرت امام از اینکه تمام عمر خود را در راه قرآن صرف نکرده، تأسف می‌خورد و به حوزه‌ها و دانشگاه‌ها سفارش می‌کند که قرآن و ابعاد گوناگون آن را در همه‌ی رشته‌ها، مقصد اعلیٰ قرار دهند تا مبدا در آخر عمر بر ایام جوانی تأسف بخورند.

(صحیفه نور، ج ۲۰، ص ۲۰)

در راستای تحقق این مهم، ناشر با مدیریت راهبردی و آراسته‌سازی آثار خواهران قرآن پژوه، سعی دارد تا این نگاه‌ها را به سامان رسانیده و به تدریج تحفه‌ی قرآن جویان نماید. بی‌تردید در این راه، توشه‌ای ثمین‌تراز توفیق الهی، توجه اهل بیت و دعای خیر همراهان، راهگشای امور نخواهد بود.

أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

مرکز نشرهاجر

www.ketab.ir

برآستان قرآن

قرآن، آبخاری نورانی از بلندای آسمان بر زمین است. قرآن، نسیم کوی جانان و شمیم
عطر رحمان است. قرآن روشنگر راه سعادت و خورشیدی همواره فروزان است.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام در بخشی از خطبه ۱۸ نهج البلاغه در پنج جمله‌ی
کوتاه و پرمعنا، حقیقت ارزنده‌ای را درباره‌ی قرآن بیان کرده و می‌فرماید: «وَإِنَّ الْقُرْآنَ
ظَاهِرُهُ أُنِيقٌ؛ قرآن ظاهرش بسیار ریاست» و این از فصاحت و بلاغت قرآن
حکایت دارد. الفاظ قرآن کریم بسیار موزون، تعبیراتش بسیار حساب شده،
آهنگین و بی ملال است. دریایی است بی کران و هر وارد شونده‌ای بر آن، از مقصد
دور نمی‌ماند.

ایشان در توصیف دوم می‌فرماید: «وَبَاطِنُهُ عَمِيقٌ» و باطنش عمیق و
ناپیدا است.

در واقع پرداختن به زیبایی‌های ظاهر، انسان را از عمق معنا دور می‌سازد،
همان‌گونه که پرداختن به معنای عمیق و به تعبیر دیگر ادای حق معنا، آدمی را
در انتخاب الفاظ زیبا در تنگنا قرار می‌دهد. نهایت قدرت لازم است که میان
آن دو جمع و حق معنا را در قالب زیباترین الفاظ ارائه کند.

البته این حقیقت در قرآن مجید به روشنی هویدا است. الفاظش

فوق العاده زیبا، آراسته و روح پرور، جذاب و دلپذیر و باطنش بسیار عمیق و پرمحتواست.

ژرفای قرآن آن گونه است که هرچه در آن غور کنید، به منتها و گوهرهای ناب آن دست نمی‌یابند؛ زیرا کلام وحی، صادر از ذات بی‌انتهاست.

حضرت علی علیه‌السلام در توصیف سوم و چهارم می‌فرماید: «لَاتَفْنِي عَجَائِبُهُ، وَلَا تَقْضِي غَرَائِبُهُ؛ نکته‌های شگفت‌آور قرآن هرگز فانی نمی‌شود و اسرار نهفته آن هرگز پایان نمی‌پذیرد.» معنای جمله‌ی اول (لَاتَفْنِي عَجَائِبُهُ) اشاره به جاودانگی و ابدی بودن شگفتی‌ها و زیبایی‌های قرآن دارد که هیچ‌گاه گرد و غبار کهنگی بر آن نمی‌نشیند. جمله‌ی دوم هم به اسرار نهفته در قرآن اشاره می‌کند که با گذشت زمان، هر روز اسرار تازه‌ای از آن آشکار می‌شود. کشفی بعد کشف، بطنی بعد بطن و لایه‌ای فوق لایه...

ایشان در پنجمین و آخرین توصیف می‌فرماید: «لَا تُكْشَفُ الظُّلُمَاتُ إِلَّا بِهِ؛ تاریکی‌ها جز در پرتو نور قرآن برطرف نخواهد شد.»

نه تنها ظلمت جهل، تاریکی، کفر، بی‌ایمانی و بی‌تقوایی، بلکه تاریکی‌ها در صحنه‌های زندگی اجتماعی، سیاسی و اقتصادی نیز بدون تعلیمات قرآن از میان نخواهد رفت.

دنیای امروز از نظر صنایع و فن‌آوری‌های نوین پیشرفت‌های فوق‌العاده‌ای داشته است. با وجود این، انواع ظلمت‌ها بر جوامع بشری سایه افکنده و جنگ‌ها و خونریزی‌ها، ظلم و بی‌عدالتی‌ها، فقر و بدبختی‌ها و از همه مهم‌تر ناآرامی‌های درونی، بیشتر انسان‌ها و نقاط دنیا را فراگرفته است. بی‌شک، وقوع این پیشامدها نتیجه‌ی مستقیم ضعف ایمان، تقوا، فقر اخلاقی و معنوی است که بهترین راه

درمان آن پناه بردن به قرآن مجید است: «وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ» در بازنمایی این مسیرنورانی، قرآن پژوهان خواهر حوزه‌های علمیه، دست امید به دامن قرآن زده‌اند تا راه گمراهی و تیرگی را با چراغ هدایت قرآن فروزان سازند. آنان کوشیده‌اند تا نمی‌ازیم بیکران آموزه‌های وحیانی را فراراه قرآن جویان قرار دهند. تا اش آنان بر این بوده که موضوع‌های کاربردی و نوپدید را در عرصه‌ی قرآنی، واکاوی و بازخوانی کنند و حاصل پژوهانه‌ی خود را به منظور عطف توجه به قرآن برای درمان دردها تقدیم ره‌پویان قرآن نمایند.

معاونت پژوهش

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران

مقدمه

یکی از ارزش‌های والای انسانی، مقام خلافت الهی است که به نوع بشری تعلق دارد. خلیفه یعنی کسی که جای شخص دیگری نشیند و شخص جانشین بر حکم کسی است که جانشینی او را برعهده گرفته است. خلیفة الله در اصطلاح اسلامی به این معنا آمده است که خدا کسی را از میان مردم به عنوان حاکم و امام انتخاب می‌کند که باید همه‌ی شئون و کارهایی که برعهده‌ی یک جانشین می‌باشد را نیز تقبل نماید.

مقام خلافت الهی ویژه شخص حضرت آدم نیست، بلکه به نوع بشریت اختصاص دارد و منظور از جانشینی در آیه ۳۰ بقره، جانشینی حضرت آدم علیه السلام و فرزندانش از خداوند متعال است.

مقصود از خلیفه این نیست که از هر نظر مانند خدا باشد مثلاً هرگاه خدا واجب الوجود و قیّم و ازلی است، خلیفه او هم مانند او واجب الوجود و قدیم و ازلی باشد، بلکه مقصود این است که بشر به عنوان موجد کامل محل تجلی اسماء و صفات حق باشد.

راز خلافت، آگاهی به همه اسماء، حقایق و معارف و برخورداری از علم لدنی و شاگرد بی واسطه شدن خداوند است. هم‌چنین دو بعدی بودن و دمیده شدن روح الهی در او، داشتن عقل، اختیار و آزادی از مهم‌ترین علل شایستگی او برای چنین منزلتی است.

حوزه خلافت انسان کامل خصوص زمین نیست، بلکه زمین مسکن و مقرووجود مادی و جسمانی اوست. خلیفه‌الله دارای مصادیقی از جمله انبیاء و اولیاء‌اللهی است. کامل‌ترین مصداق خلیفه‌الله، چهارده معصوم معرفی شده‌اند. بعد از رتبه چهارده معصوم، انبیا و مرسلین علیهم‌السلام، برخی از انسان‌های وارسته و متدین و دارای علم و عمل صالح نیز به اندازه علم و دریافت اسمای الهی، در مرتبه مادون انبیا و با واسطه آنان، مصداق خلیفه‌الله هستند. برای خلافت الهی، چهار درجه قابل تصور است: الف. خلافت در حد حال؛ ب. خلافت در حد ملکه؛ ج. خلافت در حد تقویم ماهوی؛ د. خلافت در حد تقویم وجودی.

مفسران برای انواع خلافت نیز تقسیم‌بندی مختلفی قرار داده‌اند: الف) خلافت با واسطه و بدون واسطه؛ ب) خلافت تاریخی فرد وجودی و رتبی. خلافت الهی دارای ویژگی‌هایی می‌باشد از جمله: جعل الهی، محدودیت ونسبیت، تکوینی و فطری، عمومیت و همگانی، گستردگی و شمول و...

جانشینی انسان نه به خاطر نیاز و عجز خداوند است، بلکه این مقام به خاطر کرامت و فضیلت رتبه‌ی انسانیت است. خلافت الهی و امامت بشر، ضرورتی فلسفی و حکمی است. از این رو، با خلقت نخستین انسان آغاز شده و تا پایان تاریخ بشر در زندگی مُلکی و زمینی او ادامه خواهد داشت.

انسان که خلیفه‌الله است دارای ابعاد مختلفی در زمینه‌های حکومتی سیاسی اجتماعی، اخلاقی، اقتصادی و... می‌باشد.

خلافت الهی دارای برکات و آثاری فردی و اجتماعی می‌باشد که آثار فردی عبارت است از: خلیفه کامل‌ترین جلوه‌الهی، محوریت خلیفه‌الهی در نظام آفرینش، خلیفه‌خدا معلم فرشتگان، حامل امانت الهی. ثمره نهایی خلافت

الهی حکومت حق است، این نظام الهی مؤلفه‌هایی دارد و آثار اجتماعی بر آن مترتب است از جمله: حاکمیت الهی؛ قانونگذاری الهی؛ عینیت دیانت و سیاست؛ آزادی معقول؛ مسئولیت‌پذیری و سازندگی.

مفهوم خلافت در قرآن یکی از مفاهیم مهم در فرهنگ اسلام و شاید هر دین آسمانی باشد؛ چرا که هریک از ادیان الهی بر این معتقدند که خداوند سبحان جهت هدایت و رهبری انسان‌ها در هر عصری پیامبری برمی‌گزیند تا به مثابه خلیفه الهی باشد که مدگان را در مسیر تعالی حرکت می‌دهد و آنان را اگر طالب حق و حقیقت باشند به سرمنزل مقصود می‌رساند. شاید مهم‌ترین دینی که موضوع خلافت الهی در آن بیش از هر دین یا مذهب دیگر مورد عنایت و توجه است دین اسلام باشد.

در این اثرابعاد خلیفه اللهی انسان است از منظر قرآن بررسی می‌شود. در این موضوع کتاب‌های بسیاری از سوی مفسرین و محققین به نگارش در آمده که می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

در کتاب تسنیم جلد سوم نوشته آیت الله جوادی آملی (نشر اسراء) با استناد به آیات به بررسی مفهوم خلافت و ویژگی‌های جعل خلیفه و شرح خلقت پرداخته شده است و نیز در تفسیر شریف المیزان علامه طباطبایی به صورت مختصر مباحثی در مورد خلیفه اللهی حضرت آدم علیه السلام و معنای خلیفه و اعتراض ملائکه آمده است.

هم چنین در کتاب منشور جاوید جلد یازدهم اثر آیت الله سبحانی به شرح نوع جانشینی انسان پرداخته شده است و با نگرشی تفسیری انواع جانشینی انسان از خدا را بیان کرده است و اشاره‌ای به ابعاد این جانشینی ننموده است.

در کتاب زن در آینه جلال و جمال تألیف آیت الله جوادی آملی به مقام خلیفه اللهی انسان اشاره شده است و بالاترین مقام انسان را خلیفه اللهی دانسته

و آن را مختص به انسان می‌داند، در این کتاب افزون بر تشریح معنای خلیفه‌اللهی، به نیل زنان به این مقام اشاره شده است.

از جمله‌ی مقالات هم می‌توان مقاله‌ی خلافت انسان و مبانی آن از دیدگاه ملاصدرا نوشته مرتضی شجاری (فصلنامه معرفت) را ذکر کرد که در این مقاله به تشریح نظر ملاصدرا در مورد خلیفه‌اللهی می‌پردازد و دلیل این مقام را ضعف انسان در خلقت و ظلوم و جهول بودن او دانسته و همین مسئله او را مستحق دریافت امانت الهی می‌داند، ایشان در خلافت بین آسمان و زمین تفاوت قائل شده و خلیفه‌ی عالم را پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله معرفی نموده است و درباره ابعاد خلیفه‌اللهی نظری ارائه ندادند. همین‌طور می‌باشد مقاله خلافت در قرآن مرتضی حائری، ایشان هم به بررسی خلقت انسان و مسئله خلافت در قرآن را تبیین نموده‌اند و گذری بر جواب دیگران کرده‌اند.

مقاله دیگر؛ وساطت خلیفه‌اللهی در رسیدن به فیض به عالم از دیدگاه شریعت و عرفان اسلامی نوشته رضا نوری (فصلنامه معرفت)، ایشان به تشریح مسئله انسان کامل پرداخته و خلیفه‌اللهی را جایگاه ویژه انسان می‌داند و خلیفه‌اللهی را به عنوان واسطه‌ای بین حضرت حق و عالم مطرح می‌کند که فیض الهی را از خداوند دریافت کرده است، اوسون اصلی خلیفه‌اللهی را وساطت در رساندن فیض به عالم می‌داند و با توجه به آیات و روایات این مسئله را تبیین نموده است.

در این پژوهش افزون بر تعریف خلیفه‌اللهی به تشریح گستره خلیفه‌اللهی و مطلق و یا خاص بودن آن و تبیین ابعاد خلیفه‌اللهی انسان در مورد جانشینی خدا می‌باشد پرداخته شده است و مصادیق آن را هم مشخص نموده که به صورت گذرا و گاهی به صورت اشاره در کتاب‌ها و تحقیقات دیگر ذکر شده است.

به مصداق «من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق» بسی شایسته است از اساتید فرهیخته و فرزانه حجت الاسلام و المسلمین سیدمنذر حکیم و حجت الاسلام و المسلمین محمد شب دینی پاشاکی که با کرامتی چون خورشید، گلشن سرای علم و دانش را با راهنمایی های کارساز و سازنده بارور ساختند؛ تقدیر و تشکر نمایم و تقدیر از پدرم که راه تمام زندگی و دلخوشی همیشگی است.

نیز تقدیر و تشکر از همسرم (آقای علی گنجی) که سایه مهربانش سایه سار زندگی می باشد، که اسوه صبر و تحمل بوده و مشکلات مسیر را برایم تسهیل نمود.

برای همگان از خداوند تعال عمر باعزت مسئلت دارم.

فاطمه زیوری کبیرنیا